

СТАРОДУБЩИНА: ЕКСКУРС У МИНУЛЕ І СТАН СУЧАСНОЇ ЕТНОГРАФІЇ КРАЮ

Лідія Артюх

УДК 94(477.41/.42)

У статті подано коротку характеристику складової колишнього Чернігівського краю — Стародубщини, її історії, демографії, етнографії. порушено питання про відновлення історичної пам'яті населення колишнього козацького краю.

Ключові слова: Стародубщина, Чернігівщина, етнографія, демографія, історичне минуле краю, самосвідомість, мова населення.

The article gives a short description of a constituent of former Chernihiv land — Starodubshchyna: its history, demography, and ethnography. The article also raises a question of restoration of historical memory of the former Cossack land population.

Keywords: Starodubshchyna, Chernihiv land, ethnography, demography, historical past of land, self-consciousness, population's language.

Стародубщина розміщена на давньоукраїнських землях, ареал яких територіально збігається з історичною Сіверщиною. Минуло майже століття від часу, коли Стародубський, Мглинський, Суразький і Новозибківський повіти Чернігівської губернії (а це майже її половина) комуністичною владою було передано, унаслідок адміністративного переділу, РРФСР, начебто «за бажанням трудящих».

Історія. Уперше Стародуб згадано в «Почуваннях...» (1078—1979) київського князя Володимира Мономаха. Після тяжких років Батієвої навали сіверське населення жило невеликими поселеннями, адміністративно і політично роз'єднаними, аж до входження до складу Великого князівства Литовського. До литовсько-московських воєн XVI ст. ця територія залишалася заселеною абсолютною більшістю сіверян, майже без іноетнічних укралень. У тому ж таки XVI ст., після тимчасового приєднання стародубських земель до Московського князівства, для зміцнення влади над ними, Москва роздала своїм боярам вотчини, щоби прискорити процес перетворення цих земель на російські. Після 1659 року утворилася спільна польсько-литовська держава — Річ Посполита. І це спонукало численні групи білоруського населення втікати на територію Стародубщини¹.

У козацькі часи ця територія належала переважно українському етнічному масивові. Сучасний український історик Т. Чухліб про-

цитував документ від 7 серпня 1649 року з вимогами від гетьмана Богдана Хмельницького до короля Речі Посполитої Яна II Казимира: «Почавши від Дністра, Берлінців, Бару, по старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Прип'ять, по Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любича до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх цих названих містах ми самі зробимо перепис... По цих містах серед нашого війська, щоб корогви, як іноземні, так і польські, не мали ніяких прав і не наважувалися брати жодних стацій»². У 1663 році м. Стародуб стало полковим козацьким містом: з Ніжинського полку було сформовано Новгородський (Сіверський), Глухівський, Сосницький і Стародубський полки.

Однак після «смутичних часів», польсько-московських воєн територію Стародубщини поділили на Західну й Східну. Східна відійшла до Росії, із центральних і північних районів якої досить активно почали заселятися поміщики із селянськими «душами». Це призвело до «розмивання» місцевого етносу, незважаючи на те що і Сівськ, і Трубчевськ певний час уважали козацькими містами. Західна Стародубщина залишилася під впливом Речі Посполитої, потім — української Гетьманщини. Надання стародубським містам магдебурзького права сприяло економічному розквіту краю, а на Гетьманщині Стародубський полк став економічно й політично найчисленнішим і наймо-

гутнішим. Вільний політичний устрій сприяв, на відміну від покріпаченої Росії, швидкому заселенню краю сусідами-білорусами й переселенцями з Росії — переважно старообрядцями, які зазнавали на батьківщині неабиякого утиску влади³. У 1762 році чисельність населення Стародубського полку склала 345 572 особи, з яких українців — 335 тис.⁴

XVIII і XIX століття «уславилось» поступовим позбавленням козаків їхніх вільних привілеїв, перетворенням значного відсотка на посполитих і навіть кріпаків. О. Шафонський, подаючи статистику Чернігівського намісництва в другій половині XVIII ст., по сотенному містечку Седніву навів такі цифри: козаків — 6 дворів, мужиків казенних — 19, мужиків різного володіння — 85 дворів; по містечку Любичу: козаків — 4 двори, селян генерал-майора Милорадовича — 215 дворів, селян монастирських — 7 дворів, селян колезького асесора Василя Силича — 14 дворів⁵.

Демографія. Самосвідомість. Переписи в царській Росії проводили без урахування національності, лише за релігійною належністю й мовою, якою розмовляло населення. Згідно з переписом 1897 року 70 % населення Стародубщини записали росіянами, а українцями — 778 осіб (0,12 %). Для порівняння візьмімо відомості з енциклопедії Ф. Брокгауза й І. Ефрона, у якій матеріали цього перепису використано, можливо, тому, що його широко критикували тогочасні фахівці: «Поселення Козарі, Кобижча, Бахмач, Обмачів, Більмачевськ, Талалаївка, Шерембей, Кочубей і т. п. заселені народом з “окаючим” наріччям малоросійської мови... Основна частка населення, за винятком найпівнічніших земель, належить до одного малоросійського народу, який розмовляє мовою, що одноманітна в лексичному, етимологічному й синтаксичному відношеннях і різко відрізняється від мови великоросів-розкольників, котрі спорадично тут поселилися в XVII — у першій половині XVIII ст., коли вони сюди втікали від переслідувань старої віри... Якщо за приблизним розрахунком, зробленому за даними церковно-приходських

списків, зарахувати на долю малоросів (хохлів) 85 % населення, 6 % на частку білорусів (лапацонів) і 5 % на частку великоросів (кацапів), то інші 4 % населення будуть становити євреї, поляки, німці... і представники решти національностей»⁶. Хоча автори статті скромно зазначають про приблизний розрахунок, він, вочевидь, є більш точним, бо за даними першого радянського перепису населення 1926 року, тобто через тридцять років потому, після переворотів і громадянської війни, українцями в Брянському краї визнали себе 131 837 осіб, тобто майже в 170 разів більше, аніж у попередньому перепису. Далі, природно, адміністративний переділ території дався взнаки. Перепис 1939 року подав 32 971 особу, 1959 року — 7 397 осіб. За даними радянської та російської статистики, у 1970 році українцями себе назвали 21 102 особи, у 1979-му — 22 166, у 1989-му — 27 122, а у 2002-му — 20 214 осіб⁷. Вочевидь, ці понад 20 тис. є українцями, які не втратили національної ідентичності, володіють мовою, зберегли культуру й самосвідомість.

Побувавши в Стародубському районі, ми зафіксували саме втрату української самосвідомості й мови, навіть у селах, наближених до кордону з Чернігівщиною. Маючи переважно суто українські прізвища (на козацький кшталт), респонденти, зокрема старшого віку, називають себе «руськими».

Цікаво, що в наш час тут місцевих українців ніхто не називає «хохлами», а росіян — «кацапами» (принаймні не довелося чути цих прізвиськ). Вихідців із старообрядців переважно називають «москалями». Учителька із с. Ільбово Олександра Іванівна вважає себе «руською»: «Когда-то давно наша деревня принадлежала к Чернигову, Украине. А теперь — к России. Поэтому мы русские. В народе еще помнят, что были раньше казаки, гордятся: “Мол, мы из казаков!”». Вона не вважає прізвисько «хохла» образливим («“Хохлы” — это те, кто в Украине») і стверджує, що «москалями» називають росіян-старовірів. Дослідник і житель Стародубщини П. Вірний, крає-

знавець-історик, зауважив, що прізвиська за національною ознакою мали ще й релігійне забарвлення: «Українці й білоруси називали старообрядську віру “кацапською”, а старообрядці — навпаки, про православний звичай та обряд казали, що він був “хохлацький»⁸.

Щодо назви населення Стародубщини — «литвини» — В. Горленко, відомий український етнограф, виходець із тих країв, виокремлював групу населення Північно-Східної Чернігівщини (за колишнім адміністративним поділом) як етнографічну групу українського народу — литвинів. За В. Горленком, ця група має «литвинську говірку», певні групові ознаки матеріальної й духовної культури, і це населення, безперечно, є нащадками давньоруського племені сіверян⁹. У програмній статті про литвинів, написаній ним на основі двох ґрунтовних експедицій, здійснених на початку 1950 — наприкінці 1960-х років, він стверджує: «Литвини колишньої Чернігівщини — це аборигенне “руське” населення, що внаслідок замкненості сільського життя в минулому й віддаленості від великих адміністративно-політичних і промислових центрів, головних комунікаційних сполучень у новий час залишалося сталим у генетичному відношенні, принаймні з часів Київської Русі. Вони стійко зберігали аж до початку ХХ століття “руську” самосвідомість. Перебуваючи на периферії й водночас перехресті формування східнослов'янських народів, вони називали себе “руськімі”. При цьому категорично відмежовувались від росіян (“кацапів”, “москалів” — у їхній мові)»¹⁰.

Натомість П. Гриценко, відомий український філолог, у своїх коментарях до статті В. Горленка, високо оцінивши фахову етнографічну характеристику науковцем краю, піддав сумніву «етнографічну окремішність литвинів»¹¹.

На підтвердження своєї гіпотези про литвинів Чернігівщини як етнографічної групи українців В. Горленко послався на наявність назви «литвини» цієї частини населення краю, що, на думку П. Гриценка, не може бути достатнім аргументом. Ми також пристаємо до думки професора П. Гриценка, оскільки не-

одноразово згадана в науковій літературі (від Климентія Зиновієва й Опанаса Шафонського (XVIII ст.) до М. Косич і Д. Святського (поч. ХХ ст.)) назва «литвини» ніде не траплялась як самоназва. В. Горленко й сам визнавав: «До назви “литвини” ставилися негативно, вважаючи її образливою»¹².

Регіональна (або ж групова етнографічна) самоідентичність не зафіксована й у сучасних дослідженнях. Імовірно, населення Стародубщини й Сіверщини від Десни до Іпуті «литвинами» було назване сусідами й більш віддаленими групами населення, самі ж себе вони так не ідентифікували. Чи є литвини етнографічною групою, чи це лише населення північної частини Лівобережного Полісся (поліщуки) з певними культурно-побутовими ознаками — питання, яке потребує окремого дослідження, що вже здійснив наш колега — В. Сироткін.

Щодо литовського компонента населення, його важко вирізнити, хіба що за допомогою лінгвістики, зокрема топонімії, гідронімії. Недалеко від Стародуба лежить село з красномовною назвою Литовськ. Брянський історик з обласного краєзнавчого музею К. Чеплянська серед інших гіпотез припускає, що ця назва пов'язана з перебуванням на території Сіверщини литовців. Поселення часів Київської Русі (близько XII ст.) після XIII ст. занепало і було відновлене, за даними археології, на початку XVII ст. як козацько-селянське. Дослідниця подала прізвища козаків села, зафіксовані на початку XIX ст.: Березовський, Вечерка, Пашук, Пика, Писка, Ребик, Суховій, Шкурат. Серед прізвищ є і такі, які закінчуються на «ов»: Братчиков, Ребиков, Таранов. Не менш виразні й селянські прізвища: Гарбуз, Грак, Грек, Гузь, Дран, Пичура, Пичурка, Рудий, Сковпня (мабуть, українського походження) і Ковальов, Лук'янов, Медведь, Нікіфоров, Сисоєв, Ткачов (можливо, суто російські), а також подібні до білоруських — Вяльченюк, Марченюк, Могилевець, Терешенюк, Тесленюк, Ткаченюк¹³.

Мова. Не будучи лінгвістами, зупинімося лише на питаннях української побутової лек-

сики населення Стародубщини, яку в залишковому стані ще можна зафіксувати в селах.

Передусім назву найпоширеніші прізвища в селах, де ми побували: Ананченко, Барабаш, Білоус, Бондар, Бровко, Булатний, Буховець, Дігтяр, Довбешко, Ємельяненко, Ярошенко, Єрченко, Єщенко, Жигало, Запояско, Кіренко, Козко, Кириленко, Кухаренко, Лобко, Ломако, Марченко, М'якиш, Немило, Парсек, Петрусенко, Поддубний, Позняк, Покотило, Політико, Полуботько, Попченко, Пташко, Рубайло, Стукало, Тарасенко, Шалепо, Яковенко. Незначний відсоток прізвищ можна вважати білоруськими, польськими й українськими: Бориславський, Завацький, Комаровський, Левжинський, Шуленок. Частина ж мають, безперечно, російські корені: Желтоногов, Козлов, Лушков, Молчанов, Пасинков, Шевцов, але їх значно менше.

У місцевій говірці відчувається мовна своєрідність, на слух мова подібна до білоруської: «йон, йона» — він, вона; «йю» — є; «сям'я» — сім'я; «дятьішкі» — дітки; «мяшки» — мішки, лантухи; «дьяржать» — держати, тримати; «усьо» — усе. Характерне для Гомельщини й «акання»: «маладій», «маладая», «халадець», «малако», «тавканіца» (пюре з картоплі) та ін. На погляд респондентів, вони розмовляють російською мовою. Можливо, це твердження справедливе. При цьому велика частка побутової лексики є українською: «хата», «гарище» (горище), «кладове», або «цвинтар», «колодязь», «погреб», «пол» (піл), «комин», «подкомин», «печурка», «под», або «черень», «заслонка», «юшка» (в'юшка, кагла), «рогач», «сподніца» (спідниця), «рушник» тощо. Крижмо тут називають «повивач». Зруб називають «в чашу» і «в лапу», як і в Україні. Назви весільних чинів і весільних атрибутів так само збігаються з назвами, що побутують на Чернігівському Поліссі: «приданки», «свашки», «дружко», «дружка», «скриня», «курка», «флаг». Нам перелічували пісні, яких співають під час застілля. Поряд з «Ой мороз-мороз» і «По Дону гуляєть» — «Посіяла огірочки». На підказку, чи не співають

«Несе Галя воду», резонно відповіли, що «то ж українська пісня!». Хоча в останні роки і її співають.

На Стародубщині поширені українські назви зернових і городніх культур («гарбуз», «бурак», «буряк», «жито», «цибуля», «кікі», або «кйкі», — кукурудза, кияхи), назви популярних страв і продуктів («борщ», «варенікі», «кровянка», «ковбик», «здор», «узвар», «ряжанка», «смятана», «сир», а не «творог», «паска», а не «куліч» та ін.). Є також російські назви. Підпичтя називають «загнетка» й «подзагнетка», льох — «подпол», сніданок — «завтрак», або ж «снеданье», млинці — «бліни», хрестини — «кстіни», макітру чи невеликий горщик — «махотка».

Побутують і весільні приклади фольклору, переважна частина яких повністю збігається з такими ж на Чернігівщині й півночі Полтавщини:

«Да чия ета маті (2)

Па саседачкам ходе,

Да саседачек просе:

— Ви саседачки мае (2)

Да хадіте ви ка мне, (2)

Да караваю чапаті» (2).

«Загрябай, матка, жар, жар (2),

Калі табе дочку жаль-жаль (2) (і-і-і)

Агляніся маті, (2)

Да не вся сім'я в хаті, (2)

Невяліка щарбіна (2)

Да нема семьяніна (2).

...Ой кидай в печь дрови, (2)

Аставайтесь здарови (2)»¹⁴.

Подібні весільні пісні нами записані 1985 року на Чернігівщині — Сумщині:

Вигребай, мати, жар-жар,

Бо тобі дочки жаль-жаль.

Закладай, мати, тріски,

Жди собі невістки.

Закидай, мати, дрова,

Оставайся здорова¹⁵.

На весіллях звучить і російській фольклор:

Ішла Машенька із-пад вянца,

Заламіла бярьозку з верхальца.

Стой, мая бярьозка, без вярха,

Живі, мая мамачка, без меня.
Без маіх тіхіх уходав,
Без маіх нізкіх уклонав.
Ішла Машенька із-пад вянца,
Їю галовка пріпала,
Шовкам касачку ізвязала,
У ейо матушка питала:
— Гдзе ти, дочачка біла?
— Біла, мамачка, пад вянцом
С добрим удалим маладцом¹⁶.

В. Горленко виділив низку специфічних для місцевої говірки елементів, пов'язаних, на його думку, з особливостями східнополіського природного середовища, традиційними заняттями людей: «шереш» — снігова кора, «тяпло» — вогнище, «пастушка» — бич, «зборка» — мотузка, «дядок» — будяк тощо¹⁷. На жаль, нам не вдалося зафіксувати ці та інші специфічні слова, зважаючи на брак часу й на незначну кількість інформаторів. Опитані нами респонденти не знали цих термінів. Можливо, за півстоліття вони вже вийшли з ужитку, можливо ж, такі слова побутують лише в окремих селах регіону.

П. Гриценко, спираючись на досягнення сучасних мовознавців, відносить місцеву говірку до групи деснянсько-сеймських говірок у межах східнополіського діалекту¹⁸.

Відомий український лінгвіст К. Тищенко зафіксував цілу низку слів, запозичених, на його думку, з литовської мови в часи перебування даної території під владою Великого князівства Литовського. «Літературна мова, — пише він, — органічно ввібрала такі мальовничі, барвисті слова балтійського походження, як: баюра, блазень, [...] верша, відлига, вовкулака, гаразд (лит. gėras — добре), гилити, гомілка, жлукто, зозуля, капшук, карати, клишоногий, клуня»¹⁹. Він цілком слушно зазначає: «Така досить жива присутність в українській мові численних літуанізмів у різних галузях лексики незаперечно свідчить про вагомість литовсько-українських контактів за середньовіччя і — опосередковано — про історичний внесок литовців до формування українського етносу»²⁰. К. Тищенко переконливо

доводить, що велика кількість гідронімів (назв річок та інших водоймищ), ойконімів (назв населених пунктів), усіяких топонімів литовського походження свідчать про стійку литовсько-українську етнічну й мовну взаємодію, яка розгорталася впродовж кількох століть²¹.

Фахівець із литовсько-українських мовних взаємозв'язків А. Непокупний менш категоричний щодо запозичень. Він схильний уважати подібність української й балтійської лексики балто-слов'янською мовною спільністю, яка поширюється на всі мовні структури і свідчить про їхню архаїчність²².

Не втручаючись у сферу лінгвістики, можемо лише констатувати, що обидві версії, ґрунтуючись на глибокому емпіричному досвіді, мають право на існування. В. Горленко свого часу відзначав, що досить тривале перебування сіверської частини українських земель у складі Великого князівства Литовського й відрив у цей час їх від України зумовили й «більшу збереженість у її населення культурно-побутової й мовної архаїки»²³.

Етнографія. Побут. Житло в селах Стародубщини мало відрізняється від будівель в українській частині теперішньої Чернігівщини. Традиційний тричасний поділ: хата + сіни («сенци») + хата — зберігається й досі. Майже немає будівель у «чистий» кут, а лише з виносом («в чашку»); закладені мохом і промазані глиною шви між брусами; вишукано різьблені й яскраво фарбовані наличники; переважно двосхилі дахи з урізаним фронтоном, що закладений шальовими дошками і прикрашений якимось нехитрим орнаментом (наприклад, у вигляді півсонця). Змінилося і традиційне покриття даху — соломі замінив популярний в останні десятиріччя шифер або фарбована бляха. Інтер'єр зберігає свою «українську» тотожність: якщо житлове приміщення (хата) зліва від входу, то піч буде по праву руку, по діагоналі від печі — божниця з рушниками, під нею — стіл, замість лав — дивани чи стільці, замість полу в кутку, де піч, — ліжка, «кровать». У виділеній чистій частині хати — світлиці («светліца») — велике ліжка, застелене

покривалом з вишивкою, із численними подушками й периною, диван, на стінах — ікони й фотографії рідних і близьких.

На Сіверщині розміщення житла відносно вулиці, за відомостями В. Горленка, змінилося в ХІХ ст., коли його з глибини двору почали переносити ближче до вулиці й ставити до неї причілком, можливо, під російським впливом. (В Україні житло на більшості територій чільною стіною орієнтоване на сонце, а не прив'язане до вулиці.) Господарські приміщення тепер обмежені «пунею», яка переважно стоїть в одному ряду із житлом і виконує функції, які раніше належали кільком будівлям — хліву, повітці, конюшні, курнику, коморі та ін.

Не варто повторювати, що їжа є одним з найстійкіших елементів народної побутової культури. Якщо в інших складових культури життєзабезпечення (житло, одяг, начиння) не спостерігається збереження суцільної системи на сучасному етапі, то можна цілком упевнено твердити, що в народному харчуванні до наших днів збереглася цілісна традиційна система, звичайно, з досить значною часткою модифікацій.

Серед овочевих страв лідером і в ХІХ, і у ХХІ ст., безперечно, є борщ. Сьогодні борщ поширений на значно більшій території, аніж території розселення українського етносу. На Слобожанщині його вважають першою з обідніх страв, незважаючи на національну належність. На Чернігівщині (Мглинський, Суразький, Глухівський повіти) і на Харківщині (Путивльський, Охтирський, Лебединський повіти) борщ був головною обідньою стравою як українців, так і росіян. За матеріалами Російського географічного товариства в середині ХІХ ст. в м. Новозибкові (Чернігівська губернія, нині — Російська Федерація) основними обідніми стравами в росіян були борщ і щі. Українці ж, за цими відомостями, споживали тільки борщ: «Споживають [росіяни. — Л. А.] у свята щі або борщ із найжирнішою яловичиною, у пістні дні — з білугою, осетриною, севрюгою — з рибою. Хоча щі їхні й дуже жирні, проте

не мають такого смаку, як малоросійського приготування борщ. Малоросіяни... їдять борщ — або з буряка, капусти., затовчений свинячим салом, картоплю»²⁴. «Їжею селян, — за іншим дописувачем із Суразького повіту Чернігівської губернії, — зазвичай є борщ навесні із щавлю, кропиви й молодого зябру, що росте по конопляних городах у вигляді кропиви, а влітку — з різних рослин: з молодого листя ріпи, гірчиці, редьки й буряка червоного, приправ(еного) квасолею, сіллю й свинячим салом. Восени і взимку борщ варять із квашеної капусти й буряків»²⁵. Такі борщі готувало все населення повіту. Отже, у середині ХІХ ст. помітний значний вплив цієї української овочевої страви на харчування росіян.

Традиційні місцеві страви на землях Стародубщини збережені й нині. Досі в повсякденному харчуванні віддають перевагу житньому хлібові, борщу, галушкам і затірці, вареникам, картоплі-товканиці, кашам з різного збіжжя. Святкове харчування більш різноманітне. Анкетне опитування 2006 року на порубіжній з Російською Федерацією Сумщині засвідчило, що серед численних національних страв борщ вважають найпопулярнішим. Його майже завжди називають «символом української народної кухні». Борщ в етноконтактній зоні готують і росіяни. На питання «Чим відрізняється український борщ від російського?» українці відповідали досить винахідливо: «український борщ набагато смачніший»; «відрізняється насиченістю»; «відрізняється густотою»; «відрізняється всім»; «смачніший, бо кладуть квасолю і подають з галушками»; «наш — більш наваристий»; «у нашому більше м'яса»; «українці зтирають борщ салом із часником»; «не їла російського борщу».

Ми також отримали відповіді, які свідчать про український «кулінарний патріотизм»: «український борщ уміють готувати тільки українці»; «український борщ “пішов” від українців, тому він смачніший»; «смачніший, бо приготовлений справжніми українцями».

Більшість респондентів-українців усе ж не знайшли відмінностей між «російським» і «українським» борщами.

Звичайно, кухня кожного народу — явище не унікальне, бо, живучи поруч, спілкуючись, люди обмінюються кулінарною інформацією, дещо запозичують, щось «дарують». Нині особливо помітне міжетнічне зближення в урбанізованих прошарках народної культури, а також у зонах активного міжетнічного спілкування. Цьому особливо сприяють майже безмежні можливості засобів інформації, зокрема електронних, поширення комунікаційних зв'язків — рухливість людських потоків із країни в країну, відтак і полегшення передачі й сприйняття культури різних народів. Тому традиційне святкове меню поповнилося салатами («олів'є», «оселедець під шубою», з кукурудзою й крабовими паличками тощо), запеченими або фаршированими курячими стегенцями, пельменями, вишуканими кондитерськими виробами.

Проте вони не витісняють традиційного шару кулінарної культури, а доповнюють її. Досі зберігається традиція обробки свинячої туші. На Стародубщині з-поміж багатьох видів м'яса надають перевагу свинині, на відміну від широко побутуючої думки про те, що росіяни переважно споживають яловичину й телятину. Готують ковбаси, ковбик, холодець і кров'янку. З усього населення тільки старовіри не визнають кров'янку, маючи для цього певні релігійні заборони. Як і в білорусів, тут роблять млинці з крові.

Зберігаються знакові елементи у святковому застіллі. Знаком закінчення гостини досі є *остання* страва, яку подають на стіл для того, щоб ненав'язливо повідомити, що потрібно розходитися. На теперішній території Чернігівщини — це узвар або кисіль і каша, на Стародубщині — узвар і каша. «Каша — остання паша» — знак в етичній формі пові-

домити про кінець застілля. Кашу в горшку в селах досі «б'ють», коли одружують *останню* дочку або сина. Весільний *коровай* у різних варіантах виготовлення побутує як символ благополуччя й єдності нової родини.

Зберігається донині й традиційне святкове (урочисте) меню, характерне для всієї старої й нової Чернігівщини: борщ, картопля, капуста, ковбаса, кров'янка, холодець, каша і узвар чи кисіль. Меню доповнене й сучасними стравами, переважно салатами, що з'явилися останніми роками, не порушуючи при цьому традиційної структури харчування, а лише розширюючи її.

На завершення хочеться навести справедливі слова стародубця П. Вірного, який не прагне до переділу сучасних кордонів, а до повернення населенню Стародубщини історичної пам'яті й намагається «висвітлити ту роль, яку мали та мають українці в житті Стародубського краю. Адже вельми багато в історії Стародубщини такого, що пов'язує її життя із життям цілої України. І під час існування Чернігово-Сіверського князівства, і в роки Великого князівства Литовського, в епоху Гетьманщини та під владою Російської імперії Стародубщина й Україна були разом і горнулися одна до одної. І хоча історична доля розпорядилася так, що тепер Стародубський край є частиною Російської Федерації, але не слід забувати про ту велику спадщину українського минулого, яка залишилася на Стародубщині у вигляді пам'яток культури та спогадів місцевого населення»²⁶. Так само, як і автор цієї історичної розвідки, я дотримуюся всіх двосторонніх угод між Російською Федерацією та Україною, поважаю право двох країн на територіальну цілісність і недоторканність власних кордонів. Проте хотілося б, щоб й українці Стародубського краю, й українці незалежної України не забували свого минулого, бо історична пам'ять народу є запорукою його успішного майбутнього.

¹ Вірний П. Стародубщина. Нариси українського життя [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.haidamaka.org.ua/page_stardubetn.html.

² Чухліб Т. Стародубщина — давня українська земля // День. — 2011. — № 170–171. — 23–24 верес.

³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/node/30392/print>.

⁴ Чухліб Т. Стародубщина – давня українська земля.

⁵ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное наместничество составлено. – К., 1851. – С. 316, 322.

⁶ Энциклопедический словарь : у 86 т. / Изд. Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. – С.Пб., 1903. – Т. XXXVIII. – С. 593, 594.

⁷ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_39; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_59; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_70; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_79; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_89; http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_02.

⁸ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.haidamaka.org.ua/page_stardubetn.html.

⁹ Горленко В. Литвини півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян // Пам'ятки України. – 2001. – № 1–2. – С. 102.

¹⁰ Там само.

¹¹ [Гриценко П.] Коментар доктора філологічних наук Павла Гриценка // Пам'ятки України. – 2001. – № 1–2. – С. 103.

¹² Горленко В. Литвини півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян. – С. 102.

¹³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.debryansk.ru/~mir17/fio_se15.htm.

¹⁴ Колбеев Н. Е. Фольклор Стародубщини. – Стародуб, 1994. – С. 7, 14.

¹⁵ Записала Л. Артюх у с. Тютюнниця Корюківського р-ну Чернігівської обл. від Васько Проні Гаврилівни, 1913 р. н.

¹⁶ Колбеев Н. Е. Фольклор Стародубщини. – С. 7, 8.

¹⁷ Там само.

¹⁸ [Гриценко П.] Коментар доктора філологічних наук Павла Гриценка. – С. 103.

¹⁹ Тищенко К. Литва на Сіверщині. Топонімічні свідчення // Пам'ятки України. – 2001. – № 1–2. – С. 104.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um04.htm>.

²³ Горленко В. Литвини півночі України – ймовірний уламок нащадків племені літописних сіверян. – С. 86.

²⁴ Архив РГО. – Разр. 21, оп. 1, ед. хр. 14, л. 5.

²⁵ Там само. – Разр. 46, оп. 1, ед. хр. 8, л. 3.

²⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kobza.com.ua/content/view/3295/29>.